تکنیک‌ها و نشانه‌های سنتور

پیشینه و پیشنهاد

نوشته‌ی

حامد بالنده

مؤسسه‌ی فرهنگی ـ هنری ماهور

تهران ۱۴۰۴

فهرست مطالب

فصل اول، واژه‌شناسی ۱۳
نشانه‌های نت‌نویسی ۱۳
تکنیک ۱۳
تکنیک‌های گسترش‌یافته ۱۴
نُت‌نوشت ۱۴
کارگان ۱۴
محدوده‌های صوتی ۱۵

فصل دوم، بررسی نشانه‌های تکنیک‌های متداول در نت‌نویسی کارگان سنتور ۱۶
مبانی طبقه‌بندی تکنیک‌ها و نشانه‌های آن‌ها ۱۶
تکنیک‌های راست و چپ و انواع آن ۱۷
تفکیک دست راست و چپ ۱۷
راستِ ساده ۱۸
چپِ ساده ۱۹
راست/ چپ متصل به آچّاکاتورایِ بعد از خود ۱۹
راست/ چپ متصل به آچّاکاتورایِ قبل از خود ۱۹
خفه‌کردن (گرفته) ۲۰
راست و خفه‌کردن با مضراب چپ ۲۲
راست و خفه‌کردن با مضراب راست ۲۲
چپ و خفه‌کردن با مضراب چپ ۲۳
راست و خفه‌کردن روی نت تحتانی با مضراب چپ ۲۳

جفت‌مضراب (دوبل‌نت) ۲۴
سَرمضراب یا یک‌ریز ۲۵
درّاب ۲۷
تکیه ۲۸
شَلال یا شِلال ۳۱
ریز و انواع آن ۳۲
مبانی طبقه‌بندی شیوه‌های نگارش تکنیک ریز ۳۳
ریز چهارتایی ۳۸
سینه‌مال صغیر ۴۰
ریز معمولی (ریز ساده) ۴۱
ریز خفه ۴۲
ریز ناله یا ریز مالشی ۴۳
ریز متصل و انواع آن ۴۵
ریز متصل به آچّاکاتورای قبل از خود ۴۵
ریز متصل به آچّاکاتورای بعد از خود ۴۶
ریز متصل به نت بالایی بعد از خود ۴۷
ریز متصل به نت پایینی بعد از خود ۴۹
سینه‌مال کبیر ۵۱
تک‌ریز یا تک و ریز یا راست‌ریز ۵۲
تک‌ریز با تک/ جفت ابتدایی روی نتی غیر از نت اصلی ۵۳
تک‌ریزِ متصل و انواع آن ۵۵
چپ‌ریز یا چپ و ریز ۵۵
دوبل‌ریز یا جفت‌ریز یا ریز اکتاو ۵۶
دوبل‌ریز متصل و انواع آن ۵۷
دوبل‌ریز متصل به آچّاکاتورای قبل از خود ۵۷
دوبل‌ریز متصل به آچّاکاتورای بعد از خود ۵۸
دوبل‌ریز متصل به نت بالایی بعد از خود ۵۹
دوبل‌ریز متصل به نت پایینی بعد از خود ۶۰

تک‌دوبل‌ریز و جفت‌دوبل‌ریز ۶۱
تک‌دوبل‌ریز و جفت‌دوبل‌ریزِ متصل و انواع آن ۶۲
ترپیل‌ریز ۶۲
تریل ۶۲
تریلِ چپ ۶۴
تریلِ متصل و انواع آن ۶۴
تریل متصل به آچّاکاتورای قبل از خود ۶۴
تریل متصل به آچّاکاتورای بعد از خود ۶۵
تریل متصل به نت بالایی بعد از خود ۶۶
تریل متصل به نت پایینی بعد از خود ۶۶
تک‌تریل و جفت‌تریل ۶۷
تک‌تریل متصل و جفت‌تریل متصل و انواع آن ۶۸
اجرا با تَه (دُم) مضراب ۶۸
ویبراسیون ۶۹

فصل سوم: تکنیک‌های گسترش‌یافته در کارگان سنتور ۷۰
درآمد ۷۰
تکنیک‌های دارای نشانه ۷۰
دوبل‌نت با یک مضراب ۷۰
تکنیک‌های فاقد نشانه ۷۱
گرفته از روی شیطانک ۷۱
راست/ چپ با ساقه‌ی مضراب ۷۲
زخمه‌زدن با دُم مضراب در حالتی مانند کوک‌کردن ۷۲
فلاژوله ۷۳
خواباندن صدای ساز با ساعد یا کف دست ۷۳

فصل چهارم: نشانه‌های پیشنهادی ۷۴
درآمد ۷۴
توضیحاتی درباره‌ی محل قرارگیری نشانه‌های نت‌نویسی نسبت به خطوط حامل ۷۴
بخش اول: تکنیک‌های متداول در کارگان سنتور ۷۵

راست یا چپ ساده ۷۵
راست/ چپ متصل به آچّاکاتورای بعد ۷۶
راست/ چپ متصل به آچّاکاتورای قبل ۷۶
راست/ چپ و خفه‌کردن با دست چپ/ راست ۷۶
راست/ چپ و خفه‌کردن با مضراب چپ/ راست ۷۷
راست/ چپ و خفه‌کردن با همان مضراب ۷۷
راست/ چپ و خفه‌کردن روی نت تحتانی یا فوقانی ۷۸
جفت‌مضراب ۷۸
درّاب و انواع آن ۷۹
درّاب ۸۰
درّاب سه‌نتی ۸۱
درّاب چهارنتی ۸۱
تکیه ۸۲
ریز و انواع آن ۸۲
ریز چهارتایی ۸۳
سینه‌مال صغیر ۸۳
ریز ساده ۸۴
ریز چپ ۸۴
ریز خفه ۸۴
تریپل‌ریز ۸۵
ریزِ ناله ۸۵
ریزِ متصل ۸۶
سینه‌مال کبیر ۸۶
تک‌ریز ۸۶
چپ‌ریز ۸۷
دوبل‌ریز ۸۸
تریل ۸۹
اجرا با تَه (دُم) مضراب ۹۰

ویبراسیون ۹۱
بخش دوم: تکنیک‌های گسترش‌یافته ۹۱
دوبل‌نت با یک مضراب ۹۲
گرفته از روی شیطانک ۹۲
راست/ چپ با ساقه‌ی مضراب ۹۲
خواباندن صدای ساز توسط ساعد یا کف دست ۹۲
فلاژوله ۹۳
بخش سوم: تکنیک‌های پیشنهادی نگارنده ۹۴
درآمد ۹۴
گرفته از روی خرک ۹۴
کندن سیم با انگشت یا ناخن ۹۴
جمع‌بندی ۹۵
جدول نشانه‌ها ۹۶
فهرست منابع ۱۰۶

پیشگفتار

کتاب پیش رو، مستخرج از مهم‌ترین بخش‌های پایان‌نامه‌ی کارشناسی‌ارشد نگارنده در رشته‌ی نوازندگی موسیقی ایرانی در دانشگاه هنر تهران، با عنوان *سیر تطوّر نشانه‌های نت‌نویسی در رپرتوار آموزشی و اجرایی ساز سنتور در ایران و ارائه‌ی نشانه‌های پیشنهادی* با راهنمایی دکتر بابک خضرایی و مشاوره‌ی محمود بالنده است که با بسط و گسترش برخی از بخش‌ها و موجزکردن و تغییردادن بخش‌هایی دیگر، در قالب کتاب درآمده است. این پایان‌نامه در سال ۱۴۰۰ به‌عنوان پایان‌نامه‌ی برتر دانشکده‌ی موسیقی نیز معرفی شد.

از آن‌جا که تاکنون تکنیک‌ها و نشانه‌های نت‌نویسی‌شان در سنتور به‌صورت جامع‌ومانع بررسی، توصیف و طبقه‌بندی نشده‌اند، این کتاب به چنین کاری پرداخته است. این بررسی بر اساس حدود ۱۰۰ منبع مکتوبِ آموزشی و اجرایی این ساز و نیز برخی منابع شنیداری (همچون آثار مهمی از کارگان سنتور که فاقد نمونه‌ی مکتوب بوده‌اند) صورت گرفته و درنهایت، شیوه‌ای برای به‌کارگیری این نشانه‌ها پیشنهاد داده است.

هدف از تألیف این کتابْ رفع ابهامات موجود در نشانه‌های نت‌نویسیِ کارگان سنتور و پاسخی به نبود شیوه‌ای مدون و یکپارچه بوده است. وجود این ابهامات، مخاطبان این منابع را دچار سردرگمی و برداشت‌های چندگانه‌ای از نشانه‌هایی مشابه کرده است که به تعداد قابل‌توجهی در شیوه‌های مختلف نت‌نویسی و با کارکردهای متفاوتی استفاده شده‌اند. از دیگر ابهامات موجود در منابع مکتوب سنتور می‌توان به استفاده از نشانه‌های رایج نت‌نویسی موسیقی غربی، اما مغایر با تعریف بین‌المللی‌اش، اشاره کرد.

قدیمی‌ترین نت‌نوشتِ موجود برای سنتورْ کتاب *دوره‌ی اول سنتور: ردیف ابوالحسن صبا*[۱] (صبا. ۱۳۲۸) است؛ بنابراین می‌توان صبا را اولین شخصی عنوان کرد که نشانه‌های نت‌نویسی را برای این ساز تدوین کرده است. از زمان انتشار کتاب یادشده تا سال ۱۴۰۱ ــ بازه‌ی زمانیِ حدوداً هفتادساله ــ فرصت کمی برای دست‌یابی به شیوه‌ای مدون در نت‌نویسی و به‌کارگیری نشانه‌هایی طبقه‌بندی‌شده و مشخص نبوده است و طی این سال‌ها مجال کافی برای پرداختن به این موضوع وجود داشته است. بااین‌حال، نه‌تنها این مهم محقق نشده که با چاپ هر کتاب جدیدی این مقوله ایجاد تشتت آرا کرده است.

شاید بتوان گفت مهم‌ترین اصل در موضوع نت‌نویسی آن است که خواندن اجزای نوشته‌شده آسان باشد. با نگاهی گذرا به پیشینه‌ی نت‌نویسی در موسیقی کلاسیک غربی،

---

۱. از آن‌جا که ابوالحسن صبا و حسین صبا، نام خانوادگی یکسانی دارند، هرجا که به صبا ارجاع داده شود، منظور ابوالحسن صبا است.

می‌توان دریافت بیش‌تر نشانه‌های استفاده‌شده با هدف خلاصه‌نویسی و تسهیل در خواندن به کار رفته‌اند؛ اما آنچه در نت‌نویسی موسیقی ایرانی به‌ویژه در منابع مکتوب سنتور به چشم می‌خورَد، کمکی در رسیدن به این هدف نکرده است؛ یعنی اغلب نشانه‌های ابداع‌شده یا استفاده‌شده، با هدف ساده‌شدنِ نگارش به کار رفته است، نه ساده‌شدنِ خواندن و کمک به دریافت سریع‌تر.

همچنین شرح اغلبِ نشانه‌های وضع‌شده، در منابع مکتوب این ساز، دارای ابهامات و تبصره‌ها و نواقصی بسیار است که مخاطب هرگز نتیجه‌ای جامع‌ومانع از آن‌ها استنتاج نمی‌کند. گویی موجز و گویابودن تعاریف این نشانه‌ها چنان مدنظر نبوده است که نوازنده بتواند با دیدن نشانه‌ها، به‌طرز صحیحی اجرای‌شان کند.

در منابع مکتوب سنتور به نظر می‌آید شیوه‌های متفاوتی در نگارش نشانه‌های نت‌نویسی اتخاذ شده است. هریک از مؤلفان این آثار برای استفاده از این نشانه‌ها یکی از سه روشی را که در ادامه آمده، انتخاب کرده است:

۱. به نشانه‌های به‌کاررفته در منابع مکتوب قبل از خود استناد کرده است؛

۲. برای تکنیک مشخصی که پیش‌تر نشانه‌ای برای آن وضع شده بود، نشانه‌ای جدید وضع کرده است؛ یعنی نشانه‌ی ازپیش‌وضع‌شده را آن‌چنان گویا ندانسته است؛

۳. برای تکنیکی که نشانه‌ای برای آن وجود نداشته، نشانه‌ای ابداع کرده یا از نشانه‌های موسیقی غربی استفاده کرده است.

با توجه به ادامه‌ی این روند در طی هفت دهه‌ی اخیر (از سال ۱۳۲۸ تا ۱۴۰۱) و انتشار آثار مکتوب بسیار برای سنتور، تعداد زیادی نشانه به وجود آمده که بر سردرگمی و ابهام نوازندگان سنتور افزوده است. به نظر می‌رسد با تدوین و طبقه‌بندی مجموعه‌ای از نشانه‌های تکنیکی این ساز در نت‌نویسی تا حد زیادی از این ابهامات کاسته خواهد شد. تاکنون هیچ منبع جامع‌ومانعی برای طبقه‌بندی نشانه‌های نگارشی تکنیک‌های اجرایی سنتور نیافته‌ایم. پژوهش‌هایی که با محتوای این کتاب قرابت دارند به شرح زیر است:

- *داریوش صفوت* در مقاله‌ای با عنوان *تک و ریز* که در بهمن‌ماه سال ۱۳۳۶، در شماره‌ی ۱۰ مجله‌ی *موزیک ایران* منتشر شده، به نحوه‌ی نگارش و اجرای انواع تکنیک ریز پرداخته است و سایر تکنیک‌ها مغفول مانده‌اند. صفوت در معرفی برخی حالات ریز، اصطلاحاتی به کار برده که منحصر به خود او است. همچنین برخی از اصطلاحات استفاده‌شده در منابع دیگر، در این مقاله با مفهومی متفاوت به کار رفته است که ابهاماتی را به‌همراه دارد؛

- نتایج به‌دست‌آمده در جلسات *کانون مدرسان خانه‌ی موسیقی* از تاریخ ۱۳۸۱/۷/۲۸ تا ۱۳۸۲/۴/۵ با عنوان *استانداردکردن نشانه‌های نت‌نویسی سنتور* که در کتاب *مجموعه‌مقالات درباره‌ی سنتور* (منا، ۱۳۸۹، صص. ۴۸۳–۴۸۱) منتشر شده است؛
  نتایج این جلسات از پایان‌نامه‌ی مقطع کارشناسی *احمد رضاخواه* با عنوان *بررسی نت‌نویسی برای چهار ساز ایرانی: تار، سه‌تار، سنتور و کمانچه* حاصل شده است. در این نوشتار نیز به تمامی تکنیک‌های اجرایی سنتور پرداخته نشده است؛
- *شهاب منا* در شماره‌ی ۲۳ *فصلنامه‌ی موسیقی ماهور* مقاله‌ای با عنوان *رسم‌الخط در ریرتوار سنتور* ارائه کرده است که مقاله‌ای کارآمد و مفید است (منا، ۱۳۸۴، صص. ۱۰۸–۸۵)؛
  چراکه منسجم‌تر از پژوهش‌های پیش از خود است و به جزئیات بیش‌تری پرداخته است. در این مقاله هم برخی از منابع تخصصی سنتور بررسی نشده و برخی تکنیک‌ها نیز نادیده گرفته شده است.

در پایان از استاد عزیزم، دکتر بابک خضرایی و دوست خوبم، سپنتا حامدی‌نژاد که پیشنهاداتی را در باب تدقیق برخی موارد ارائه داده‌اند و از اساتید گرانقدر، کارن کیهانی و علی بهرامی‌فرد که نکاتی را در ارائه‌ی نشانه‌های پیشنهادی متذکر شده‌اند کمال تشکر را دارم. همچنین از جناب محمد موسوی، مدیر محترم نشر ماهور، بابت انتشار این کتاب نهایت قدردانی را دارم.